

*Микола Прищак,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри культурології,
соціології, педагогіки та психології
Вінницького національного технічного університету*

**СУСПІЛЬНІ ЗАСАДИ ГЕНЕЗИ
ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ КОМУНІКАЦІЇ В ОСВІТІ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х – 50-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Аналіз сучасної західної та вітчизняної філософської, психологічної та педагогічної літератури засвідчує наявність процесів переусвідомлення ролі комунікації в розвитку особистості та переоцінки мети та змісту комунікативних засад педагогіки та освіти в цілому. Розвиток педагогічної теорії та практики початку ХХІ ст. ставить на порядок денний питання розробки нової комунікативної парадигми.

Важливим аспектом цього процесу є історико-педагогічні дослідження генези теорії та практики комунікації в освіті України. Особливий інтерес викликають трансформаційні освітні процеси, які відбувалися в освіті у другій половині 40-х - 50-х роках ХХ ст.

Розвиток сутності та змісту педагогічної комунікації та комунікативних засад освіти визначається внутрішньою логікою розвитку педагогіки (освіти) в сукупності з суспільно-історичними чинниками. В системі авторитарного середовища, яким було радянське суспільство, внутрішня логіка розвитку педагогіки та освіти, значною мірою визначалася зовнішніми чинниками (суспільними, політичними, ідеологічними). Особливо, наочно зв'язки між зовнішніми та внутрішніми факторами розвитку педагогічної комунікації ми можемо прослідкувати в нестабільних системах, якою і було суспільне життя в післявоєнний період. Тому, для усвідомлення генези теорії та практики комунікації, її зв'язку з суспільно-історичними та суспільно-психологічними

процесами важливим є аналіз суспільних засад розвитку комунікації в освіті другої половини 40-х – 50-их років ХХ ст.

Цей період (до 1953 р.) відзначався подальшим посиленням авторитаризму та репресіями у всіх сферах суспільного життя: ведеться боротьба проти “націоналізму”, “космополітизму”, “низькопоклонства” перед Заходом.

Не стала винятком і освітня сфера на Україні, якій сталінський режим приділяв “особливу увагу”.

Свідченням цього є постанова ЦК КП(б)У “Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в “Нарисі історії української літератури” (24 серпня 1946 р.), яка засвідчила посилення курсу на “нищівну боротьбу комуністичної партії проти української культури, освіти” [2, с.233]. У документі засуджено авторів “Нарису історії української культури С. Маслова, Є. Кирилюка та ін. за те, що вони “перекрутили марксистсько-ленінське розуміння історії української літератури й подали її в буржуазно-націоналістичному дусі”, “не піддали критиці політичні погляди ліберальної течії в українській літературі (П. Куліш, Б. Грінченко), вихваляючи буржуазно-націоналістичних письменників початку ХХ ст. (Олесь), діячів контрреволюційної Центральної Ради та Директорії (В. Винниченко, І. Стешенко)” тощо. З огляду на це було схвалено рішення про посилення боротьби “проти всяких проявів ворожої буржуазно-націоналістичної ідеології”, “буржуазно-націоналістичних перекручень історії української літератури Грушевським та його “школою” [3, с.87 – 90].

Ще одним прикладом спрямованості урядової освітньої політики проти української школи на засадах ідеологізації, радянзації та русифікації є постанова колегії Міністерства освіти “Про стан викладання історії СРСР та історії України в школах УРСР” (22 листопада 1947 р.). У документі йшлося про “недоліки” у викладанні зазначених предметів (у цілому “низький ідейний рівень викладання”, “матеріали про Київську державу подаються у дусі антинауковому, антимарксистському”, автори “у висвітленні ряду питань історії

України скочуються на позиції буржуазного націоналізму” тощо) і про заходи їх ліквідації, зокрема переробку діючих програм та підручників відповідно до вимог постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У з ідеологічних питань [2, с.234 – 235]

У 1952/1953 навчальному році у школах УРСР запроваджуються нові навчальні плани, у яких спостерігаємо поєднання української мови і літератури, російської мови і літератури в один предмет. У навчальних програмах не було поняття “український народ”, Україна не розглядалася як держава, не вивчалася історія, географія України тощо. Зміст освіти перетворився на інструмент реалізації суспільно-політичних ідеологем та планів тоталітарного режиму – стерти національну свідомість українського народу, замінивши її на загальнорадянську [2, с.237 – 238].

Розвиток педагогіки та освіти, в зазначений період, загалом характеризувався:

- репресіями сталінського режиму проти діячів української національної культури та освіти;
- боротьбою проти національних засад розвитку української школи, посиленням її ідеологізації, радянзації та русифікації;
- домінуванням авторитарних методів управління сферою освіти, вирішення педагогічних проблем, в розвитку педагогічної теорії;
- відсутністю альтернативних точок зору в педагогіці, особливо в сфері розробки завдань та змісту освіти, в сфері виховання;
- незначною кількістю публікацій з питань розробки завдань та змісту освіти, з проблем виховання [1];
- домінуванням в освіті репресивно-монологічної парадигми комунікації;
- відсутність в педагогічній літературі, в офіційних документах сфери освіти термінів “комунікація”, “діалог”; незначною частотою вживання терміну “спілкування” та її відсутністю в назвах робіт; обмеженою кількістю термінів, які стосуються питань діалогічної комунікації (любов, повага, довіра, емпатія, співробітництво тощо).

Все це впливало на комунікативне середовище в освіті, характеристиками якого ми можемо визначити: авторитаризм, монолог, репресії (фізичні, комунікативні), що в свою чергу впливало на мету, зміст, методи навчально-виховного процесу та організацію шкільної освіти в цілому.

Але з іншого боку, саме в післявоєнний період формуються суспільні, світоглядні, психологічні засади зародження демократичних ідей та їх реалізації в період правління М. Хрущова.

Не вдаючись до глибокого історичного, політичного, світоглядного, психологічного аналізу, спробуємо визначити базові, на нашу думку, фактори, які впливали на генезу комунікації, демократизацію комунікативного середовища та комунікативно-трансформаційних процесів в освіті України досліджуваного періоду:

- посилення авторитаризму, репресій у післявоєнний період;
- “самоусвідомлення людиною себе” під впливом світоглядного та психологічного явища “переможець фашизму” частиною представників радянського суспільства;
- “самоусвідомлення людиною себе” під впливом комунікаційних процесів під час і після війни (спілкування з представниками “буржуазного табору”, перебування людей за кордоном та вплив на них досягнень західної цивілізації та культури (війна, незалежно та всупереч ідеологічним установкам та діям правлячого режиму, “занесла вірус” цінностей західного світу);
- “самоусвідомлення себе” представниками правлячої (партійної, державної, військової) еліти (вище викладені фактори, “внесок у перемогу”, зростання суспільного авторитету (приклад: К. Жуков), зростання номенклатурного впливу (приклад: Л. Берія);
- “ідеологічний вірус”, занесений народами, які були приєднанні до Радянського Союзу перед і після війни (західна Україна, прибалтійські країни, Калінінградська область та ін);

- світоглядний та військовий спротив частини людей приєднаних територій проти радянської ідеології та практики режиму;
- розмивання “єдино правильної” комуністичної ідеології та практики сталінського зразка комуністичними ідеологіями та практиками інших країн соціалістичного табору;
- страх певної частини правлячого режиму перед можливістю бути репресованими;
- усвідомлення частиною правлячої еліти необхідності часткової лібералізації та гуманізації практики суспільного життя.

Всі ці та інші фактори стали чинниками процесів “несвідомого бродіння” та рефлексії і готували ті суспільні процеси, які відбувалися після смерті Й. Сталіна та з приходом до влади М. Хрущова.

Вище викладенні фактори впливали на характер процесів суспільної комунікації, її інтенсивність, форми та якість. У першу чергу вони *вимагали самого факту посилення комунікації як способу відповіді на існуючі проблеми.*

Адже вже сам суспільний процес комунікації як осмислення, постановки питання, пошуку відповіді є за своєю природою діалогічним (демократичним). Тому об’єктивно в авторитарне (монологічне) суспільне життя вноситься “вірус демократичності (діалогу)”.

Зрозуміло, що правлячий режим вже за своєю суттю не міг допустити зміни парадигми комунікації: з авторитарної (монологічної) на демократичну (діалогічну). Але логіка розвитку суспільного життя, логіка політичних процесів вимагала певної демократизації життя, вимагала впровадження елементів діалогічності. І правлячий режим пішов на певні ліберальні, демократичні послаблення, “допустив” (звісно під контролем) появу певної міри свободи, в першу чергу, поглядів на ті чи інші проблеми в розвитку культури, освіти, необхідності демократизації певних сфер суспільного буття.

Результатом “хрущовських реформ”, були певні демократичні зміни в

різних сферах життя. В значній мірі вони мали відношення до процесів розвитку культури та освіти. Адже саме в цих сферах процес контролю є затрудненим, тому що має справу з серйозним суб'єктивним фактором діячів інтелігенції. Тому, крім, дозволеної міри демократизації, дозволеної міри суспільного діалогу, відбулися неконтрольовані владою процеси розвитку певних явищ в розвитку філософії, культури, освіти. Ми можемо згадати феномен “шістдесятників” в розвитку філософії, літератури, дії направлені на зростання національного самоусвідомлення українців тощо. Таким неконтрольованим процесом були процеси в теорії, а особливо практиці освіти. Самим значним прикладом є теоретична і практична діяльність В. Сухомлинського.

Демократичні реформи, які відбувалися в різних сферах суспільного буття мали серйозний вплив на сферу освіти. Саме в освіті в більшій мірі закладалися паростки гуманістичного усвідомлення сутності людського буття, гуманістичного ставлення до дитини, усвідомлення того, що важливим гуманістичним явищем, формою розвитку особистості є діалогічна комунікація. Саме зростання ролі комунікації в різних сферах навчального і виховного процесу, переосмислення комунікативної ролі вчителя, природи, книги, мистецтва стали основою тих процесів, які привели в кінцевому результаті, до руйнації авторитарної (монологічної) системи комунікації, руйнації політичної системи, розпаду Радянського Союзу.

Література

1. Адаменко О. В. Українська педагогічна думка в другій половині ХХ століття: монографія. – Луганськ : Альма-Матер, 2005. – 704 с.
2. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
3. Постанови партії та уряду про школу. – К.-Харків : Рад. школа, 1947. – 152 с.